

Rozhovor s Martinem Vopěnkou pro Lidové noviny 4. 9. 2013
Ptá se Jiří Peňás.

Dante, jak známo, sestoupil do Pekla, když „život jeho byl v půli se svou poutí“, tedy někdy po třicítce. Vy jste se ponořil do mateční hmoty své rodiny a dětství, když jste se blížil k padesátce. Jako byste ještě jednou naposledy chtěl zachytit obrazy, které třeba za nějaký čas už definitivně zmizí. Nebo jste se možná chtěl některých zbavit?

Naplánoval jsem si život do stovky, takže jsem právě v té dantovské půlce... Ale teď vážněji. Máte pravdu. V určité fázi života jsem cítil, že jsem se svým dětstvím svrchovaně vyrovnaný. Zároveň mi paměť dosud dobře slouží a přináší mi řadu obrazů včetně citového zabarvení, které se k nim váže. Kdo ví, jak by to bylo na sklonku života. Uvědomil jsem si, že je to pravá chvíle k zachycení tohoto vzácného materiálu. Nechtěl jsem účtovat ani soudit ani si něco řešit, ale právě jen vydávat svědectví. Nejen o té době, ale i o stavu své duše, o svém vnímání toku času.

Knihy má podobu vzpomínkového pásma, v němž defilují též konkrétní jevy 60. let: na rozdíl od vžitého pojmu „zlatá šedesátá“, vy o nich píšete jako o letech „nebarevných“. Pamětník může namítnout, že přece byly i u nás tak barevné, živé a veselé? Nebo ne?

Možná si je uměli užít lidé, kteří v té době byli v tvůrčím věku. Já jsem byl dítě z pražských Kobylis, kde jsme bydleli v nuzné garsonce, ve vojenském domě, a maminka trávila celé měsíce v Bohnicích. Přesto jsem i já tehdy přijímal doktrínu, že jsem šťastné dítě. Nicméně pocitově ve mně zůstala ta nebarevnost.

Polemiku by mohl vzbudit váš, myslím, realistický a tedy kritický pohled na iluze, že „socialismem s lidskou tváří“ tady mělo vzniknout něco lepšího než je jinde ve světě, ba něco přímo nejlepšího. Váš dědeček z matčiny strany, diplomat v Ženevě, tuto iluzi sdílel, přestože žil na Západě, kde viděl, že ke slušnému a bohatému životu žádnou utopii nepotřebují. Přesto ho do konce života držela. A vůbec v tom nebyl a není výjimkou. Kde se to podle vás bere?

Tuhle otázku si v knize také kladu. Nebo když vezmu svého otce: geniálního matematika, který už zamlada přednášel v Berkley. A bylo teprve patnáct, sedmnáct let po únorovém puči. A i on v náš socialismus věřil. Jak se mohla tak rychle ztratit paměť? Tatínek ovšem po roce 68 vystřízlivěl. Zatímco dědeček zůstal i v emigraci, do které se pak uchýlil, přesvědčeným komunistou. Jeho přesvědčení mělo spíš příznaky víry. Možná se mu jako Židovi pocházejícímu z chudých poměrů není co divit. O co se vlastně mohl opřít?

Důležitá otázka: Četl vaši vzpomínkovou knihu už váš otec? Co na to říkal?

Ano, četl. Považoval bych za zbabělé vydávat ji za jeho zády nebo dokonce snad až po jeho smrti. Proč? Snažím se k němu být spravedlivý. Píši, že to v šedesátých letech byl dobrý táta – i se všemi jeho chybami, které nesmlčuji. Ale samozřejmě: nejprve byl otřesený. Hlavně snad proto, že tahle generace není připravená na takovou otevřenost. O nepříjemných věcech ze soukromí se nemluvilo. No ale zvládl to. Zapracoval jsem také několik jeho věcných připomínek. A dokonce budeme mít společný křest knihy: já Nebarevných vzpomínek a on Hádání v hospodě – 27 filosofických disputací – 12. září v 17:00 v Luxoru. Jsem šťastný, že to má tenhle konec.

V tom textu je vykreslen jako zvláštní oběť svých iluzí a sebeklamu: je to výjimečný matematik, přitom člověk, který je neschopen vidět reálně poměry a hlavně neschopen hlubších citových vazeb a projevů? Není to ale daň za onu genialitu? Není jeho „asociálnost“ vlastně přirozená?

Určitě. A všechno je mu odpuštěno za to ohromné myšlenkové bohatství, které má v hlavě. Že by nebyl schopen vidět reálně poměry, to bych neřekl. V šedesátých letech byl jen velmi mladý a velmi úspěšný. V době normalizace se pak pohyboval na pomezí disentu. Jeho studenti ho milovali a dosud milují. Jenomže doma není nikdo prorokem. Dítě potřebuje bezvýhradnou rodičovskou lásku, nepodmíněnou jen tím, že se mu zrovna daří, že dosahuje výkonů hodných ocenění.

V jednu chvíli se dokonce přiznáte, že jste ho „nenáviděl“. To je silný cit, nenávisť. Jak jste ji překonával?

Spíš jsem se cítil být nenáviděn. Bylo to mezi námi hodně špatné. Je to ale už za námi a jsem rád, že jsme zase schopni se spolu normálně bavit. Je třeba kolem toho našlapovat obezřetně, neboť náš vztah asi už vždycky bude vratký a velmi složitý. Je to tím, že jsme každý povahově úplně jiný a přitom v něčem zase podobní. Konec konců to po něm jsem asi natolik silnou osobností, že jsem šel svou cestou – cestou, o které jsem byl přesvědčený.

Nejednoznačný je ovšem i váš cit k vaší zemřelé matce, u níž se projevovala duševní nemoc. Kniha Nebarevné vzpomínky je vlastně pozdním vyznáním lásky k té zkoušené ženě. Když jsem to četl, vzpomněl jsem si na krásnou báseň Allena Ginsberga Kadish, tedy motlidba za zemřelé – také ji věnoval své duševně nemocné matce. Lze se domoci skrz literaturu odpuštění?

Myslet si, že se napsáním knížky dohoní něco, co se nestihlo za života, by byla iluze. Pro zemřelého je pozdě. Mohu jen litovat, že jsem pro ni neměl větší porozumění dříve. Je hrozně těžké najít z pozice dítěte vztah k selhávající mámě. To, co zůstalo, je právě jen lítost. A to je jeden z nejvyšších lidských citů. Kdyby bylo na světě víc lítosti, byl by mnohem lepší.

Několikrát se dotknete role náhody, která má přitom konstitutivní význam pro naše životy. V židovském osudu je to zvláště vyhrcoené. Náhoda je ovšem občas osud – mně se líbí, že polsky se osud řekne los. Jakou náhodu ve svém životě považujete za nejosudovější?

Osudové je především to, co jsme neovlivnili my sami. Po roce 68 měl otec nabídky od předních světových univerzit. Rozhodl se zůstat. Kdyby emigroval, byl bych někdo úplně jiný, psal bych jiným jazykem, možná světovým. A možná bych byl povrchnější. Nechme to tak, jak to je.

Vím, že židovský původ vaší matky má pro vás velký význam: že se cítíte mentálně, nikoli konfesijně, Židem. Co to znamená?

Je to mimo jiné přesně ta propast mezi mnou a otcem. Židovský osud, to je pro mne obava ze zla, kterého jsou lidé schopni. I na vrcholu jistot pochybnost. Možná cosi jako poslání, pocit vyvolenosti, která není vykalkulovaná, ale spíš vložená. A schopnost porozumět druhým.

Člověk může namítnout, že součástí židovské mentality je specifický humor. Aníž bych se vás chtěl dotknout, já ho ve vašich textech nenacházím.

A já se v první větě tohoto rozhovoru tolik snažil... No ale je to tak: ne každý Žid je obchodník, ne každý Žid je myslitel a ne každý Žid je vtipálek. Co mi ale neschází, to je radost ze života. Miluji život. Musíte to chápat tak, že v případě Žida je to láska navzdory všem ranám světa. Je stejného druhu jako židovský humor.

Jsem o pár let, ale opravdu jen o pár, mladší a měl jsem pocit při čtení, že přede mnou vystávají podobné jevy. Život v 60. letech byl ještě něčím archaickým, i ve městech se vedl jaksi napůl vesnický. Vy to formulujete jako zaostalost a zošklivění, které způsobil socialismus. Možná však, že takový zkrátka byl způsob české existence, národa, který se teprve nedávno urbanizoval. Koneckonců i rodiče vašeho otce byli z vesnice a on sám byl vesničan. Proto možná, při vší genialitě, ta jeho jistá „omezenost“. Není tady ten klíč k podobě české existence?

Archaický život já miluji. Dodnes kvůli tomu jezdím do Rumunska. V šedesátých letech u nás ještě přežíval, ale socialismus jej důsledně pokřivoval. Oškliví se mi třeba ta tehdejší nutnost být každý letní den na koupališti a opalovat se. Když svítilo slunce a já nebyl na koupališti, připadal jsem si jako mrtvý. I Kobylysy byly vlastně maloměsto a tatínek z maloměsta pocházel, to je pravda. Vždycky se spíš bál odsudku sousedů, než výslechu Stb. Ale nejodvážnější vždy byl a dosud je ve světě filozofie a vědy.

Budete ve vzpomínkách pokračovat? Vlastně ke svému vědomému životu jste se v té knize teprve dostal. Jaká by byla sedmdesátá léta? A jaká osmdesátá?

Ne, nemám v úmyslu pokračovat. Vzpomínky z raného dětství jsou něco víc – jsou uchycené hluboko v základech osobnosti. A navíc: opravdu si myslím, že šedesátými lety cosi navždy skončilo. V sedmdesátých se už svět vydal ke konzumu a globalizované současnosti. Tak, jako se naše rodina vydala ke svému 3+1 na sídlišti.